

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТЕРМІНОЗНАВСТВА ТА ЛЕКСИКОГРАФІЇ

УДК 811.161

Ірина Кочан
Львівський національний університет імені Івана Франка

СИНТАГМАТИКА ТА ПАРАДИГМАТИКА ТЕРМІНІВ З МІЖНАРОДНИМИ КОМПОНЕНТАМИ ЯК ФАКТОР ЇХ СИСТЕМНОСТІ

© Кочан І., 2005

Слова з міжнародними компонентами, які є невід'ємною ознакою кожної термінології, виявляють свої системні властивості в парадигматиці й синтагматиці, що не були досі предметом спеціального лінгвістичного дослідження. Проблема, яку ставить автор, – з'ясувати системотвірні ознаки таких слів, виявити особливості поєднання міжнародних компонентів з іншими запозиченими й українськими коренями, а також слів, що містять такі терміноелементи, з іншими словами.

Being an integral part of every terminology, the words with international components display their system features in paradigmatics and syntagmatics that has not been the subject of special linguistic research yet. The problem posed by author is to clear up the system-creating features of such words, discover peculiarities of combination of international components with other loan and Ukrainian components, and also of the words that have such termelements with other words.

Міжнародні термінологічні компоненти як складові частини термінів давно привертати увагу дослідників. У 1993 році Інститут української мови НАНУ підготував монографію «Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах». У ній автори (Л. Симоненко, С. Соколова, І. Коропенко, М. Годована та В. Марченко) вперше простежили взаємодію національних та міжнародних компонентів у сучасних терміносистемах у процесі їх становлення, розвитку й функціонування на семантичному, лексичному й словотвірному рівнях. У цій праці зазначається, що «описовий підхід дозволив зробити каталогізацію цих терміноелементів, при цьому їх семантика (у плані лінгвістичному, а не наукознавчому) залишилася поза увагою. Не підлягає сумніву, що в чисто практичному плані індекс терміноелементів, побудований з урахуванням їхніх семантичних особливостей (парадигматичних і синтагматичних), набагато більше може дати термінологам-практикам, ніж простий алфавітний перелік» [2, с. 176].

Термін *парадигма* характеризується багатозначністю. Він позначає: 1) у *широкому* розумінні – ряд протиставлених мовних одиниць, кожна з яких визначається відношеннями до інших, групування мовних одиниць однієї системи чи підсистеми в класи на основі їхніх опозицій і в той же час об'єднаних за наявністю в них спільної ознаки чи на основі спільних асоціацій; найчастіше така сукупність мовних одиниць пов'язана парадигматичними відношеннями; 2) модель чи схема

організації такого класу чи сукупності; 3) у *вузькому* – система словоформ однієї лексеми; 4) таблиця схеми словозміни, що виражається за допомогою флексій.

Як відомо, парадигматичні та синтагматичні відношення між словами чи термінами вказують на їхню системність, зокрема *парадигматичні* – на ознаки, за якими терміни об'єднуються в певні групи, класи (значення, синонімія, антонімія, гіперо-гіпонімія, ієрархія одиниць), та *синтагматичні* – на сполучуваність термінів або їх коренів. Оскільки для найменування нового значення, тобто видового поняття, одного тільки родового терміна недостатньо, номінація відбувається завдяки актуалізації мовною одиницею її синтагматичних властивостей – з опорою на значення лексичного конкретизатора.

Реалізація синтагмозначень відбувається внаслідок лінійних контактів між мовними одиницями: «родовий термін» → «видові терміни». Нові конкретизатори вносять у сигніфікат сформованої складеної номінації, в якій актуалізовані родо-видові відношення між поняттями певної науки, нові дані про родові поняття. З погляду структури подібні складені номінації комплексно відображають термінологічне значення, реалізоване в лінійному ряді [4, с. 62]. Значення терміна, як і значення будь-якої лексичної одиниці, є продуктом розумової діяльності людини. Воно пов'язане з редукцією інформації людською свідомістю, з такими видами розумових процесів, як зіставлення, порівняння, класифікація, узагальнення. Тобто входження слів і словосполучень у терміносистему може відбуватися за наявності певного об'єднувального критерію, функції якого може виконувати базовий корпус термінів.

Вважаємо, що лексиці (термінології) властиві ті самі тенденції, що й мові в цілому. Її розвиток зумовлений зовнішніми (екстралінгвальними) та внутрішніми (інтралінгвальними) чинниками. Нерідко екстралінгвальні чинники відіграють важливу роль у творенні тієї чи іншої номінації. Однак зовнішні чинники розвитку мови не діють незалежно від внутрішніх, зумовлених певними системними відношеннями. Позамовні фактори можуть сприяти чи, навпаки, бути на заваді, прискорюючи чи сповільнюючи відповідні процеси.

У лексиці (термінології) простежується тенденція до регулярності/нерегулярності творення слівних моделей. Позначаючи будь-які явища дійсності, мовні одиниці підпорядковуються внутрішньосистемним відношенням, які існують між самими знаками. Відношення, які наявні між різними явищами дійсності, та відношення між мовними позначеннями цих явищ ніколи цілком не збігаються та й не можуть збігатися. Тому в мові постійно виявляється тенденція, спрямована на зменшення таких розбіжностей між означуванним та означувальним, що сприяє мовному автоматизму.

У розумінні терміносистеми виходимо з постулату О. В. Суперанської та Н. В. Подольської, що «це штучно сформований лексичний шар, кожна одиниця якого повинна мати певні обмеження у вживанні й оптимальні умови для свого існування й розвитку» [5, 8]. Вивчення парадигматичних і синтагматичних полів або відношень між словами (термінами) стало продовженням теорії семантичного поля.

До парадигматичних полів належать найрізноманітніші класи слів, тотожні за тими чи іншими смисловими ознаками (семами, семемами, семантичними множинами): лексико-семантичні групи, синоніми, антоніми, полісемія, словотвірна парадигма, частини мови та їх граматичні категорії тощо. *Синтагматичне поле* пов'язане із синтаксичними утвореннями. Це класи слів, тісно пов'язані одне з одним щодо вживання. Вперше такі поля вивчав В. Порціг. Синтагматичні поля В. Порціга і Г. Мюллера відображають реальні групи слів за валентними властивостями. Ці слова поєднуються між собою на основі спільності їх нормативних валентних властивостей (лексичної й граматичної сполучуваності).

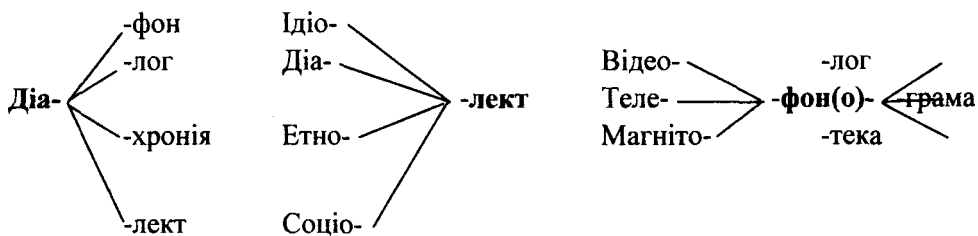
Синтагматика розглядає відношення між послідовно розташованими мовними одиницями. Вона властива усім мовним рівням, тому можемо говорити про синтагматику морфем і синтагматику слів. Різна лінійна сполучуваність сприяє створенню термінологічних моделей. Антецеденти (заповнювачі моделі) утворюють синтагматичне поле. Серед термінів з міжнародними компонентами виявлено внутрішню й зовнішню синтагматику.

Внутрішня синтагматика пов'язана з поєднанням між собою міжнародних морфем, а зовнішня – зі сполучуваністю слів, до яких вони входять, з іншими словами (термінного й нетермінного) походження, тобто із творенням видових термінів від родового. Синтагматику деякі учені називають ще *валентністю*. Поняття внутрішньої валентності слова, як і сам термін, у науковий обіг запровадила М. Д. Степанова. На її переконання, «внутрішня валентність – це закономірність лексичного наповнення словотвірних моделей або *закономірності поєднання елементів* твірного чи складного слова на рівні безпосередніх складових його лексичної основи». Відповідно: *зовнішня валентність* – це здатність слова вступати в синтаксичні відношення з іншими словами [1, с. 3–5]. Внутрішня валентність має два аспекти дослідження: *формальний* і *семантичний*. Перший відображає формальні закономірності сполучуваності елементів слова, тобто лінгвістичні закономірності. Другий аспект вивчає змістові закономірності поєднання елементів слова. Ці закономірності також лінгвістичні, але мають екстралінгвістичну спрямованість: поєднання слів чи елементів слова відбувається з урахуванням їх семантичного узгодження, яке відображає зв'язки й відношення предметів і явищ дійсності. У ролі правобічної частини виступають препозиційні греко-латинські кореневі морфеми або окремі терміни з міжнародними компонентами, на зразок *авто-, агро-, аеро-* Лівобічними морфемами можуть бути як постпозиційні компоненти, так і окремі слова (як запозичені з інших мов, так і питомо українські).

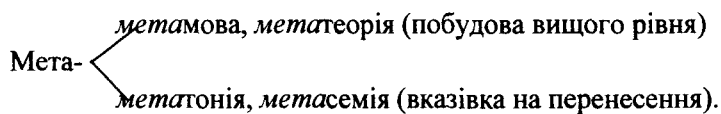
Розглянемо їх детальніше.

В н у т р і ш н я синтагматика властива композитам, серед яких виявлено кілька моделей.

Серед термінів *першої* групи існує модель з певним опорним елементом, який, будучи фактором синтагматики, перетворюється на справжній парадигмотворчий фактор. «Між елементами-заповнювачами моделі виникають асоціативні альтернативні зв'язки завдяки наявності спільного для синтагматичного «знаменника», з яким вони комбінуються, взаємо замінюючи один одного. Формуються таким чином парадигматичні блоки, терміноелементи пов'язуються між собою передусім перехресними зв'язками внаслідок того, що один і той самий елемент може виступати і як оформлювач однієї моделі, і в ролі заповнювача іншої...» [5, с. 178–179]. Напр.:

Сполучаючись з різними основами, той самий компонент може давати вказівки на різні термінні ряди, тобто виявляти свою полідейктичність, порівняймо:

Коли модель набуває продуктивності, компонент втрачає свою ідіодейктичність, значення його стандартизується. Ідіодейктичність спостерігаємо в межах термінних рядів, однак у різних рядах наявна полідейктичність.

На формальному рівні поєднуються з іншими терміноелементами препозиційні компоненти *авто-* + (-дром, -граф, -крат, -мат); *агро-* + (-ном, -фон); *аеро-* + (-дром, -навт, -лог, -метр); *артро-* + (-патія, -ліз, -логія, -графія, -скопія, -томія); *астро-* + (-графія, -метрія, -логія, -лог, -навт, -номія, -скоп); *бібліо-* + (-граф, -графія, -ман, -манія, -тека, -філ, -ман, -манія, -фоб); *вібро-* + (-граф, -грама, -скоп, -фон, -метр); *відео-* + (-фон, -тека); *гальвано-* + (-графія, -скоп, -метр, -метрія, -скопія, -стат); *гастро-* (-логія, -ном, -номія, -скоп, -скопія); *геліо-* + (-граф, -графія,

-метр, -скоп, -стат, -грама, -трон); **гем(ато-,о-)** + (-ген, -лог, -логія, -ома, -скопія, -грама, -ліз, філія); **гео-** + (-грама, -графія, -оїд, -лог, -логія, -манія, -метрія, -номія, -скопія, -фіти); **гідро-** + (-ген, -граф, -лог, -логія, -метр, -метрія, -пат, -патія, -скоп, -стат, -філи, -фіт, -фобія, -фон); **електро-** + (-граф, -графія, -ліз, -метр, -скоп, -термія, -типія, -фон); **зоо-** + (-граф, -графія, -логія, -оїд, -латрія, -літ, -лог, -нози, -томія, -фіти, -фобія, -цен, -циди); **магніто-** + (-грама, -граф, -логія, -метр, -метрія, -оїд, -скоп, -скопія, -фон); **метео(ро)-** + (-граф, -графія, -літ, -лог, -логія, -оїд, -номія, -скоп, -скопія); **невр(а, и, о)** + (-лог, -логія, -ома, -пат, -патія, -томія); **некро-** + (-лог, -поль, -скопія, -латрія, -фаг, -філ, -філія, -фобія); **онк(о)-** + (-ген, -грама, -граф, -графія, -лог, -логія, -метрія, -цит); **осцил(о)-** + (-граф, -скоп, -грама, -графія); **палео-** + (-ген, -граф, -завр, -зой, -літ, -терій, -типи, -цен); **пір(о)-** + (-латр, -латрія, -метр, -манія, -фаг); **радіо-** + (-грама, -лог, -метр, -метрія, -скоп, -скопія, -фон, -фонія); **рентгено-** + (-грама, -графія, -лог, -метр, -скопія); **стерео-** + (-графія, -метр, -скоп, -скопія, -тип, -фонія); **теле-** + (-грама, -граф, -графія, -метр, -метрія, -патія, -скоп, -фікація, -фон, -фонія); **техно-** + (-крат, -кратія, -лог, -логія, -фобія); **фізіо-** + (-графія, -крат, -лог, -номія); **фото-** (-ген, -граф, -графія, -метр, -скоп, -стат, -типія, -фобія, -фон). Зовсім не поєднуються з іншими міжнародними блоками компоненти **авіа-** і **турбо-**.

На семантичному рівні препозиційні компоненти поводять себе по-різному. Одні з них, не втрачаючи зв'язку зі своїми етимонами, містять вказівку на те, що утворене слово має відношення до того, на що вказує етимон, напр.: **геліо-** – сонце і **геліограф** – 1) прилад для автоматичної реєстрації тривалості сонячного сяяння протягом дня; 2) телескоп для фотографування Сонця; **геліоскоп** – телескоп для візуальних спостережень на поверхні Сонця, тобто позначає прилади, за допомогою яких досліджують Сонце. Аналогічно **гем(ато-, о-)** – кров і **гематоген** – лікарський препарат, який виготовляють із крові забійної худоби; **гематологія** – розділ медицини, що вивчає кров; **гематома** – скупчення крові. Аналогічно: **агро-, некро-, нейр(о)-, палео-**.

Інші – повністю зберігають значення етимона, це зокрема **макро-** «великий, довгий»: напр.: **макроліти** – великі за розмірами кам'яні знаряддя; **макроцефал** – великоголовий; **мікро-** – дуже малий, найдрібніший, **мікроліти** – дрібні голчасті або пластинчасті кристали; **мікрокосм** – світ малих величин. Ще інші – являють собою відприкметникові скорочення. Це **авіа-** від **авіаційний**, **авто-** – від **автоматичний** чи **автомобільний**; **гальвано-** – від **гальванічний**; **метео-** – від **метеорологічний**, пов'язаний із метеорологією; **електро-** – від **електричний**, або скорочення від термінів-словосполучень, як-от: **магніто-** – від «магнітні явища», **рентгено-** – «рентгенівське проміння», або суміщають значення етимона й терміносполучення, напр., **гідро-** – «вода, водний простір», порівняймо: **гідрограф** – графік зміни в часі витрат *води в річці* за рік або його частини на сезон; **гідронавт** – спеціально підготовлена людина, яка може тривалий час перебувати в *підводній споруді* (апараті), не виходячи на поверхню.

Препозиційні блоки, таким чином, лише окреслюють терміносистему, де уживаються слова з такими компонентами, своєрідну семантичну модель терміна чи частину цієї моделі, *сприяючи лише певній класифікації чи систематизації слів за формальним, а не змістовим показником* – однаковими міжнародними компонентами.

Найбільшу продуктивність поєднання серед *постпозиційних* блоків із препозиційними мають: **-грам(а), -граф, -графія; -лог, -логія, -метр, -метрія, -скоп, -скопія**. Порівняймо: (**вібро-, голо-, енцефало-, онко-, орфо-, пневмо-, теле-, фоно-**) + **-грама**; (**авто-, аеро-, анемо-, архео-, астро-, баро-, бібліо-, біо-, варіо-, геліо-, гео-, гігро-, гідро-, ксило-, літо-, лого-, магніто-, метеоро-, мульт(о)-, орніто-, палео-, полі-, рентгено-, теле-, термо-, фоно-, фото-**) + **-граф** і под.; (**ангіо-, артро-, архео-, бібліо-, гастро-, гемо-, гео-, дермо-, етно-, кардіо-, космо-, макро-, метео-, моно-, онко-, орніто-, орфо-, осцило-, радіо-, сейсмо-, теле-, цикло-**) + **-графія**; (**бібліо-, біо-, гастро-, гео-, гемато-, гомо-, графо-, дермато-, дендро-, еко-, іхтіо-, епрдіо-, космо-, магніто-, міо-, морфо-, нарко-, некро-, нефро-, онко-, ономато-, остео-, офтальмо-, педо-, метро-, моно-, психо-, раділо-, рентгено-, соціо-, уро-, фізіо-, філо-, фоно-, цито-**) + **-лог**; (**архео-, астро-, біо-, еко-, зоо-, метро-, техно-, фізіо-, філо-, фоно-**) + **-логія**; (**соціо-, аеро-, баро-, вібро-, газо-, гальвано-, геліо-, гігро-, гідро-, дека-, деци-, електро-, магнето-, мега-, мікро-, мілі-, моно-, піро-, психо-, санти-, спідо-, таксо-, теле-, термо-, тетра-, фото-, хроно-**) + **-метр**; (**астро-, гео-, гідро-, мікро-, піро-, психо-**,

радіо-, стерео-, теле-) + **-метрія**; (гальвано-, геліо-, гідро-, гіро-, електро-, ендо-, мікро-, піро-, осцило-, орто-, стерео-, теле-, хромато-, цито-) + **-скоп**; гастро-, ендо-, мікро-, радіо-, рентгено-, стерео-, теле-, цито- + **-скопія** і под.

Нижчу продуктивність виявляють компоненти (-дром, -типія, -стат, -навт, -літ; -фобія, -фон; напр.: аеро-, авто-, вело-, космо-, мото-, цикло-) + **-дром**; (акро-, біо-, бато-, кріо-, макро-, мезо-, моно-, нео-, палео-) + **-літ**; (аеро-, астро-, космо-, страто-) + **-навт**; (авто-, аква-, стерео-, хромо-, моно-, феро-, фото-) + **-типія**; (авто-, аеро-, акро-, андро-, антропо-, бібліо-, гемато-, гідро-, фото-) + **-фобія**; (вібро-, відео-, гео-, гідро-, ксило-, магніто-, мікро-, теле-) + **-фон**; (радіо-, стерео-, теле-) + **-фонія**; ще нижчу **-бласт**, **-скаф**, **-трон**, **-птоз**, **-дерма**, **-офтальм** тощо. Порівняймо: геліо- + **-трон**; (акро-, остео-, фібро-) + **-бласт**; (бати-, піро-) + **-ска**; (орніто-, геліо-) + **-птер**.

Постпозиційні компоненти дають конкретні вказівки на термінополе або на понятійний клас термінів (парадигматичний критерій), зокрема: **-дром** (місце для того, на що вказує перший компонент): напр.: **космодром** – місце для запусків космічних літальних апаратів; **танкодром** – місце, де навчають водити танки, самохідні артилерійські установки та інші бойові машини, або де їх випробовують; хоч можуть і виходити за їх межі, напр.: **-скоп** (спостереження), позначає прилади, за допомогою яких когось або щось спостерігаємо: **геліоскоп** – телескоп для візуальних спостережень на поверхні Сонця; **ендоскоп** – прилад для обстеження внутрішніх статевих органів; і **гороскоп** – таблиця, складена за правилами астрології для провіщання долі. Тобто, сприяють з м і с т о в і й класифікації. Висока сполучуваність із іншими компонентами веде до зміни значення слова, а інколи й переводить його в інший категорійний клас. Отже, виконує системотвірну функцію.

Друга модель охоплює греко-латинські компоненти, що приєднуються до іншомовних слів. Тут так само масмо різні комбінації антецедентів. Порівняймо: **відео** (камера, урок, касета) і (баро-, кріо-, відео-, теле-) **камера**. Змінюючи антецеденти, ми отримуємо нові слова-терміни певного словотвірного ряду.

Препозиційні компоненти легко сполучаються із запозиченими іншомовними словами: л а т и н с ь к и м и авто+вакцина, аеро+навігація, аеро+станція, астро+коломерація, відео+камера, геліо+архітектура, гео+флексура, гідро+генератор, магніто+пауза, мікро+абсцес, нітро+целюлоза, орто+ефект, палео+фауна, піро+бітум, радіо+трансляція; г р е ц ь к и м и : авто+дидакт, авто+кефалія, аеро+механіка, акро+фонія, геліо+таксис, гемо+глобін, мікро+система, мікро+коки, нітро+фтор, орто+атом, орто+ефір, палео+клімат, піро+технік, прото+галактика, псевдо+артроз, фото+катод; а н г л і й с ь к и м и : авто+вокзал, авто+диспетчер, авто+сервіс, вібро+стенд, відео+фільм, гео+рифтогеналь, гідро+монітор, електро+кар, електро+трал, електро+домкрат, мікро+сканер, радіо+комбайн, теле+кординг, фото+сетекр; ф р а н ц у з ь к и м и : авто+салон, авто+моделізм, астро+орієнтація, вібро+зонд, геліо+гравюра, гідро+турбіна, електро+табло, електро+шок, ендо+паразити, зоо+ферма, макро+рельсф, мікро+район, метео+бюро, метео+пост, нітро+лак, орто+сезон, прото+ренесанс, псевдо+романтизм, ретро+версія, стерео+тип, теле+бінокль, турбо+локомотив; н і м е ц ь к и м и : авто+дрезина, аеро+пошта, астро+пункти, вібро+штампування, відео+сигнал, гідро+пульт, гідро+торф, гідро+ шахта, піро+графіт, турбо+цех; г о л л а н д с ь к и м и : аеро+лоція; і с п а н с ь к и м и : пале+кальдера; і т а л і й с ь к и м и : радіо+компас, радіо+студія тощо.

Найчастіше компоненти приєднуються до слів динаміка, техніка, механіка, терапія, система, центр. Напр.: (аеро-, біо-, гемо-, гідро-, електро-, зоо-, магніто-, турбо-...) + **динаміка**; (аеро-, агро-, гальвано-, геліо-, зоо-, піро-, психо-, феро-, фото- тощо) + **техніка**; гідро- + **механіка**; (гідро-, електро-, макро-, мікро-, радіо-) + **система**, (онко-, орто-, радіо-, теле-) + **центр** (геліо-, магніто-, радіо-, рентгено-, фізіо-) + **терапія**.

Серед постпозиційних компонентів спостерігаємо дуже низьку продуктивність поєднання із запозиченими основами: це (курс(о)-, адрес(о)-) + **-граф**; історі(о)- + **-графія**; бактер(ія)- + **-оїд**.

Третя модель – поєднання з національними коренями (словами), що також властиве не усім міжнародним компонентам, зокрема: **аква-**, **акро-**, **артро-**, **архе-** **астро-**, **бібліо-**, **блефаро-**,

гастро-, гем(ато)-, гео-, екзо-, ендо-, зоо-, невро-, некро-, нефро-, орніто-, остео-, осцило-, психо-, рео-, ретро-, фізіо- зовсім не приєднують ся до українських слів чи основ.

Високу продуктивність поєднання з українськими словами мають компоненти: *авто-* + (плуг, візок, будівник, поїзд...); *агро-* + (пароплав, поїзд, ділянка); *вібро-* + (хвороба, живильник, занурював, стіл, випрямляч, голка, молот, млин...); *відео-* + (зображення, плівка, стрічка, запис, зв'язок, пристрій, підсилювач...); *гальвано-* + (грязеликування, покриття); *гідро-* + (двигун, окис, споруда, хвилі, яскравомір, служба, передача, літак, вузол...); *електро-* + (зварювання, двигун, лічильник, візок, озброєність, оснащення, пила, піч, плуг, поїзд, сітка...); *магніто-* + (провідність, твердий, кроку вальний, пружний); *макро-* + (пористий, знімок, ім'я, оголошення; розширення; чарунки); *мікро-* + (вузол, двигун, хвилі, копіювання, вимикач, гвинт...); *метео-* + (служба, супутник, майданчик, дані); *мото-* + (помпа, лебідка, підрозділ, гонки, перегони, воз); *нітро-* + (сполука, шовк, суміш, сечовина, барвник); *онко-* + (лікарня, відділення, хворий, захворювання); *орто-* + (водень, знімок, положення, похідна); *піро-* + (кислота, сірка, вуглець...); *прото-* + (піп, зоряний, речовина, зірка, сонячний, сонце); *псевдо-* + (народний, вчення, розчин, сумісність, держава, громадянський, молодіжний); *радіо-* + (приймач, вишка, прилад, обслуговування, чутливість, шум, огляд, повідомлення, вистава, зірка, хвиля); *рентгено-* + (плівка, захисний, просвічувальний); *стерео-* + (зйомка, звук, знімок, пара); *теле-* + (бачення, глядач, вимірювання, мовлення, приймач; *турбо-* + збуджував, нагнітач, бур, воз, хід...); *фото-* + (збільшувач, кулетет, мисливець, струм, опір, провідність, спалах, розвідка) тощо.

Лише з окремими українськими словами сполучаються препозиційні компоненти *авіа-* + (крило, зв'язок); *аеро-* + сани; *геліо-* + установка; *техно-* + світ; *оліго-* + мірний, *палео-* + (напруження, слов'янізм); *феро-* + (сплав, сплавлювач); *цикло-* + приєднання.

Постпозиційні компоненти також рідко поєднуються з національними основами. Зафіксовано лише поодинокі випадки. Це *хвил(е) + -граф*, *фільм(о) + -скоп*; *україн(о) + -фоб* (і за цією моделлю: *русофоб*, *англофоб*, *світлю-*, *звук(о) + -метр*). За кінцевим афіксом українських слів не відбувається такого «міцного закріплення семантики», як за деякими інтернаціональними терміноелементами кореневого походження [3, с. 40–41].

Щодо з о в н і ш н ь о ї синтагматики, то тут також виявляємо певну специфіку, яка полягає в тому, що: 1) не усі терміни з міжнародними компонентами вступають у такі відношення, а лише окремі; 2) виявлено як правобічну валентність, так і лівобічну зі значною перевагою останньої; 3) стрижневий термін з міжнародними компонентами виконує функцію родового стосовно інших, видових. Не вступають у зовнішні синтагматичні відношення слова з препозиційними компонентами: *агро-, аква-, акро-, архе-, геліо-, екзо-, макро-, мікро-, мото-, некро-, нефро-, оліго-, онко-, орніто-, палео-, піро-, прото-, псевдо- ретро-, техно-, турбо-, феро-* тощо (їх не подають термінологічні словники). Вступають у такі відношення, тобто творять видові терміни *лише окремі слова* з компонентами *авіа-* (авіагоризонт, авіакрило), *авто-* (автоблокування, автомат, автомобіль); *аеро-* (аеродинаміка, аеродром); *артро-* (артропатія, артрономія); *астро-* (астрограф, астролія, астрономія, астрофізика); *бібліо-* (бібліографія, бібліотека); *блефаро-* (блефарорагія); *гальвано-* (гальванометр); *гастро-* (гастроентеростомія, гастробіопсія); *гема(ато)-* (гемангіома, гематома, гемоліз); *гео-* (географія геофізика, геохімія, геометрія, геологія), *гідро-* (гідрооксид, гідрохлорид, гідроксил, гідроліз, гідротурбіна); *електро-* (електроліз, електроліт), *ендо-* (ендокардид, ендометрит, ендосперм), *нейро-* (нейродерміт), *орто-* (ортотропізм), *остео-* (остеоартропатія, остеогенез, остеодисплазія, остеотомія, остеопороз, остеосинтез, остеосклероз); *осцило-* (осцилоскоп, осцилограф), *психло-* (психологія, психотерапія), *радіо-* (радіопеленг, радіочутливість, радіостанція, радіолокація); *рео-* (реостат), *стерео-* (стереотип), *теле-* (телебачення, телеграф, телеграфування, телеграфія, телескоп); *фізіо-* (фізіологія), *фото-* (фотоапарат, фотоопір, фотографія, фотоматеріал, фотометр, фотометрія, фотопластинка, фотозйомка, фотоелемент), *цикло-* (циклоїда).

Більшості з цих слів властива л і в о б і ч н а валентність, вони легко поєднуються із прикметниками, напр.: *авіагоризонт* (гіроскопічний, дистанційний, командний, пневматичний, резервний, суміщений, електричний); *автоблокування* (двобічне, одnobічне; двоколієне,

одноколієне, провідне, точкове); *автомат* (операційний, реєстровий...); *автомобіль* (паровий, малолітражний, рефрижераторний...); *артротомія* (дренажна, справжня), *артропатія* (нейрогенна, діабетична, псоріастична); *астрограф* (зонний, нормальний, ширококутний); *астрометрія* (меридіанна, супутникова, теоретична, фотографічна, фундаментальна); *астрономія* (авіаційна, геодезична, динамічна, космічна, метеорна, меридіанна, описова, антична); *астрофізика* (нейтринна, релятивістська, теоретична, ядерна); *блефаролрагія* (латеральна, медіальна); *гальванометр* (тастатичний, балістичний, вібраційний, диференціальний, дзеркальний, струмний, тепловий, самописний); *гастроентероскопія* (вертикальна, горизонтальна, задня, передня); *гастробіопсія* (аспіральна, прицільна); *гемангіома* (артеріальна, артеріовенозна, венозна, капілярна, плоска, синильна); *гематома* (доброякісна, злоякісна, пологова, тазова); *географія* (військова, історична, фізична); *геофізика* (промислова, розвідувальна, ядерна); *геохімія* (регіональна), *геометрія* (аналітична, архімедова, внутрішня, уявна, вища, нарисна, просторова, сферична, напівевклідова); *гідротурбіна* (поворотно лопатева, пропелерна, співвідносна, спарена, тихохідна, швидкохідна); *електроліт* (дифільний, іонний, іонно провідний, нейтральний, неорганічний, відпрацьований, сильний, слабкий); *ендокардид* (абактеріальний, бородавчастий, природжений, дифузний, клапанний, гострий, ревматичний, травматичний); *ендометрит* (атрофічний, казеозний, гострий, післяродовий, хронічний); *ендосперм* (базальний, вторинний, клітинний, мозаїчний, неоднорідний, нуклеарний, ядерний); *кіноапарат* (вузкоплівковий, широкоплівковий); *кінофільм* (документальний, музичний, науково-популярний, навчальний, художній, кольоровий, широкоекранний, широкоформатний); *нейродерміт* (білий, бородавчастий, гіпертрофічний, дифузний, лінійний, обмежений, ексудативний); *ортотропізм* (позитивний, негативний), *остеоартропатія* (діабетична, неврогенна, гіпертрофічна, легенева); *остеогенез* (недосконалий, патологічний, перетинчастий, репаративний, хрящовий); *остеотомія* (вальгусна, варусна, вкорочувана, клінчаста, коригувальна, надвіросткова); *остеопороз* (віковий, гормональний, місцевий, післятравматичний, плямистий, регіональний, рівномірний, системний); *остеосклероз* альбумінозний, вогнепальний, гематогенний, одонтогенний, первинний, хронічний, пухлиноподібний, ревматичний, сифілістичний, склерозувальний, фібромний, флегмонозний, хронічний); *осцилоскоп* (багатопроменевий, стробоскопічний, електронний); *психологія* (асоціативна, антропологічна, вікова, воєнна, дитяча, індивідуальна...); психотерапія (групова, колективна, відволікальна, раціональна...); *радіопеленг* (дійсний, магнітний, спостережний, обернений, відносний); *радіочутливість* (вікова, статева, тканинна); *радіостанція* (короткохвильова, відправна, пеленгаторна, передавальна, приймальна, проміжна, суднова, трансляційна, широкомовна), *радіолокація* (вторинна, космічна, метеорна, первинна); *реостат* (баластний, водяний, рідинний, ламповий, масляний, повзунковий, дротяний, пусковий, регульований, важільний, вугільний, штепсельний, шунтовий); *стереотип* (динамічний, добовий); *стереотипія* (рухова, мовна); *телебачення* (голограмне, двобічне, замкнене, механічне, навчальне, одноколієне, проектне, проєкційне, промислове, стереоскопічне, чорно-біле, центральне); *телеграф* (абонентський, бездротовий, букводрукувальний, записувальний, надтональний, тональний, оптичний, записувальний, електромагнітний); *телеграфування* (автоматизоване, зустрічне, двостороннє, двополюсне, двочастотне, багатоканальне, надтональне, сумісне, фазорізницеве, частотне); *телескоп* (атлантичний, баштовий, позаатмосферний, гамма-горизонтальний, подвійний, довгофокусний, зоряний, інтерференційний, інфрачервоний, касегренівський, катадіоптичний, коліматорний, короткофокусний, космічний, максутовський, менісковий, нейтринний, ньютонівський, параболічний, полярний, рентгенівський, світлосильний, сонячний, фотосферичний, ширококутний, екваторіальний); *фотоапарат* (дзеркальний, великоформатний, малоформатний, пластиковий, широкоплівковий); *фотопапір* (високочутливий, контрастний, малочутливий, матовий, негативний, позитивний, рефлексний, сатинований, хлоробромсрібний, кольоровий); *фотографія* (астрономічна, космічна, репродукційна, стереоскопічна, телескопічна, триколірна); *фотоматеріал* (десенсибілізований, ортохроматичний, надконтрастний, світлочутливий, сенсibiliзований). П р а в о б і ч н у валентність (поєднання з іменниками) мають лише окремі слова: *геохімія* (біогенезу, галогенезу, гіпергенезу, ізотопів, ландшафту, осадових

порід, вугілля). П о д в і й н а валентність є у термінів: *авіакрило* (стратегічне, далекого виявлення, наведення, тактичних винищувачів); *аеродинаміка* (зовнішня – внутрішня, стаціонарна – нестаціонарна, теоретична – експериментальна, прикладна, гвинта, літака, крила, ракети); *бібліотека* (академічна, базова, відомча, дитяча, державна, довідкова, домашня, історична, крайова, масова, міська, методична, медична, меморіальна, народна, наукова, національна, обласна, опорна, галузева, парламентська, пересувна, публічна, районна, сільська, спеціалізована, стаціонарна, технічна, універсальна, навчальна, центральна, приватна, шкільна, для дітей, для юнацтва, для сліпих); *фізіологія* (авіаційна, вікова, космічна, патологічна, порівняльна, еволюційна, екологічна, органів чуття, рослин, тварин, сім'ї); *геологія* (польова, промислова, рудникова, структурна, четвертинна, ядерна, морська, нафти й газу, рудних родовищ); *гідроліз* (відновлюваний, окислювальний, лужний, кислотний, крохмалю, целюлози); *психологія* (асоціативна, антропологічна, вікова, воєнна, дитяча, індивідуальна, мас, мистецтва, колективу, особистості, спорту, праці, тварин, породіллі); *телеграфія* (автоматична, акустична, букводрукувальна, дуплексна, багатоканальна, багаторазова, провідові, радіочастотна, на несучих частотах); *фізіологія* (авіаційна, вікова, космічна, патологічна, порівняльна, еволюційна, екологічна, тварин, органів чуття, рослин, сім'ї).

Антецеденти *зовнішньої синтагматики* можуть уточнювати особливості приладів чи апаратів, методи й способи визначення чогось, місце спостереження об'єкта, мету спостереження, характер творення, причину виникнення, стан захворювання, спосіб перебігу хвороби, місце локалізації, форму розтину тощо, тобто сприяти системності термінів. Порівняймо: *фотометрія* – розділ фізичної оптики, який вивчає енергетичні характеристики оптичного випромінювання в процесах його випускання, розповсюдження й взаємодії із речовиною; *фотометрія імпульсна* – напрямок фотометрії, який вивчає імпульсні світлові потоки та їх застосування для отримання оптичних характеристик тіл; *фотометрія полум'я* – один із видів емісійного спектрального аналізу (уточнюється напрям дослідження, вид аналізу). *Остеопороз* – дистрофія кісткової тканини з перебудовою її структури; пористість кістки. *Віковий остеопороз* – системний остеопороз у людей похилого й старечого віку. *Післятравматичний остеопороз* – місцевий остеопороз, який розвинувся через 10–12 днів після травми кісток суглобового апарату. *Системний остеопороз* – остеопороз усіх чи більшості кісток скелета, супроводжується розширенням мозкової порожнини й перетворенням червоного кісткового мозку в жовтий або фіброзний (уточнюється причина виникнення, форма протікання).

Синтагматика й парадигматика не завжди симетричні. У термінах синтагматика є вужчою за парадигматику. Парадигматика слів з міжнародними компонентами пов'язана: 1) з певними термінологічними полями; 2) з антонімією, синонімією, гіперо-гіпонімією; 3) зі словотвірними парадигмами. При цьому слова з певними терміноелементами виявляють свою специфіку. Щодо системотвірних ознак синтагматики, то можемо стверджувати, що ці ознаки виявляються через парадигматику, в утворенні родо-видових термінів, у закономірностях поєднання слів з міжнародними компонентами з іншими словами-термінами чи нетермінами. Формальний фактор пов'язаний з можливістю об'єднання різних у понятійному відношенні термінів за якоюсь зовнішньою структурною ознакою, напр., за міжнародним компонентом, а змістовий – зі спільністю понятійних класів та відношень, що передаються такими термінами.

1. Ефимов Р. В., Каравашкин В. И. *Внутренняя валентность слова: теория и практика: Учеб. пособие.* – Х.: Изд-во Харьк. гос. ун-та им. Горького, 1977. – 87 с. 2. *Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах.* – К.: Наук. думка, 1993. – 240 с. 3. *Науково-технічний прогрес і мова.* – К.: Наук. думка, 1978. – 190 с. 4. Онуфрієнко Г. С. *Французькі запозичення в юридичній термінології східнослов'янських мов: парадигматичний і синтагматичний аспекти // Мовознавство.* – 2002. – № 1. – С. 60–62. 5. Сутеранская А. В., Васильева Н. В., Подольская Н. В. *Общая терминология.* – М., 1993. – 288 с.